

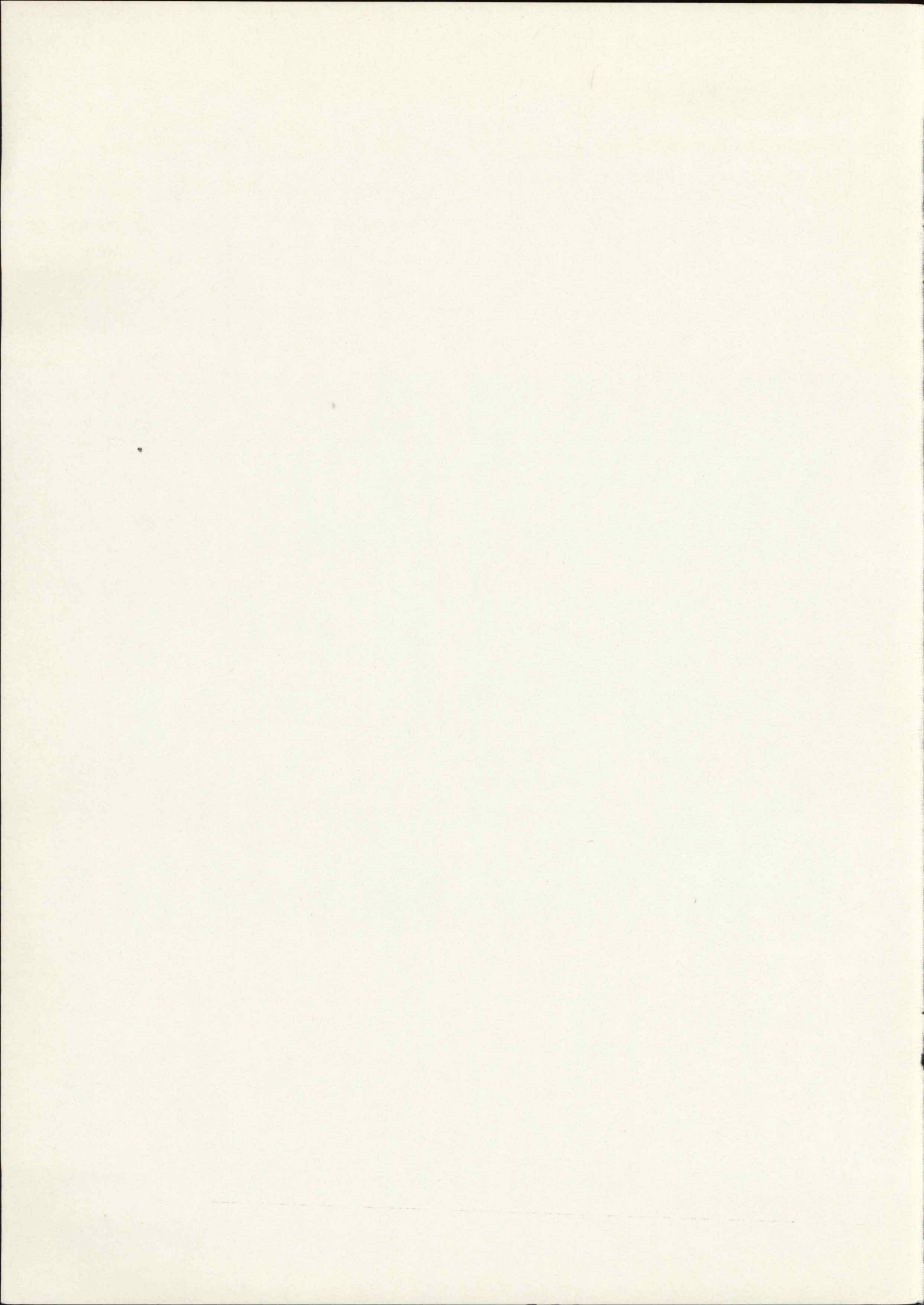
ID-1645
C-2
29-12-2000

1.110519060003

NOORDELOOS
gemeente Giessenlanden

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

NOORDELOOS gemeente Giessenlanden

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Noordeloos als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgaande kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 336) door een stippellijn omgrenste gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Mei 1987.

Inleiding

Het dorp Noordeloos is gelegen in het oosten van de Alblasserwaard aan de bovenloop van de veenstroom de Giessen, die ter plekke dezelfde naam draagt als het dorp. Sedert 1 januari 1986 maakt Noordeloos deel uit van de nieuwe gemeente Giessenlanden (met Arkel, Giessenburg, Hoog Blokland, Hoornaar en Schelluinen).

De bebouwing van deze uitgesproken agrarische nederzetting strekt zich voornamelijk uit langs het riviertje. Het merendeel van de boerderijen bevindt zich aan de noordzijde ervan. Rond de kerk heeft van ouds enige concentratie van de bebouwing plaatsgevonden. Tegenwoordig is deze kern door 20ste eeuwse nieuwbouw, zowel aan de noord-, als aan de zuidkant, omsloten. Ondanks deze nieuwbouw wordt het historische dorpsbeeld grotendeels bepaald door de veelal monumentale boerderijen langs de Noordeloos op hun smalle, diep landinwaarts strekkende kavels.

Het dorp Noordeloos is een bijzonder gaaf voorbeeld van de nederzettingvorm die rechtstreeks is ontstaan uit de wijze van ontginnen in de Middeleeuwen in een groot deel van het Hollands-Utrechtse veengebied en die nog steeds het cultuurlandschap in dit deel van het land in sterke mate bepaalt.

De aanwijzing van Noordeloos als beschermd dorpsgezicht is met name gericht op het behoud van de ruimtelijke structuur van het dorp in samenhang met de nog aanwezige historische bebouwing en de sterk naar voren tredende ruimtelijk functionele relatie met het open buitengebied.

Ontstaan en ontwikkeling

De natuurlijke gesteldheid van het Hollandse en Utrechtse veengebied ten tijde van het ontstaan van Noordeloos is van grote invloed geweest op de tegenwoordige ruimtelijke structuur. Het landschap werd gekenmerkt door uitgestrekte veenmoerassen, omsloten door rivieren (in deze streek de Lek in het noorden en de Merwede in het zuiden), waarlangs zwak ontwikkelde, hoofdzakelijk uit klei opgebouwde, oeverwallen lagen en die ontwaterd werden door kleine veenstroompjes. In de ondergrond, ten tijde van de ontginning niet duidelijk zichtbaar, bevonden zich, vooral in het oosten van de Alblasserwaard, verscheidene stroomruggen. Dit zijn overblijfselen van dichtgeslibde en verlandende riviertjes, die hier eertijds stroomden. Na verlanding vormden deze ruggen aantrekkelijke plaatsen voor bewoning in dit vochtige gebied. Op de stroomrug bij Noordeloos, ten

noorden van het gelijknamige veenstroompje, zijn sporen van bewoning uit de bronstijd en ijzertijd aangetroffen. Door de toenemende vochtigheid van het milieu is deze bewoning afgebroken en raakten de stroomruggen overgroeid met veen. Door de latere klink van het veen tekenden zij zich tenslotte af boven het maaiveld als lage ruggen. Het tot nu toe voorhanden archeologische materiaal geeft aan dat er sindsdien tot aan het begin van de (hernieuwde) ontginning in de 11de eeuw geen bewoning meer is geweest.

De grote veenmoerassen zijn voornamelijk ontstaan vanaf circa 2300 voor Christus na verzoeting van het milieu ten gevolge van de vorming van een gesloten kustwal, die de invloed van de Noordzee sterk beperkte. In de kuststreek is in de daaropvolgende periode, tot diep in de Middeleeuwen, het veenlandschap in sterke mate aangetast door grote inbraken van de zee. Hierdoor werd het water in de rivieren sterk opgestuwd waardoor uitgestrekte delen van het aangrenzende land werden overstroomd. Op deze wijze is langs de rivieren de Lek en de Merwede en in vrijwel het gehele oosten van de Alblasserwaard het veen door meer of minder dikke lagen klei (afhankelijk van de plaatselijke omstandigheden) afgedekt. Ook aan beide zijden van de Noordeloos is op deze wijze een dunne kleilaag afgezet.

Het landschap ten tijde van de ontginning zal nauwelijks begaanbaar en moeilijk toegankelijk zijn geweest door het drassige karakter van de veengrond. Om het land in cultuur te kunnen brengen moest er dus allereerst een stevige uitgangspositie gevonden worden. Hiervoor dienden meestal de oeverwallen van een bestaande rivier. Bij de ontginning werden vervolgens niet al te ver van elkaar evenwijdige ontwateringssloten gegraven, loodrecht op de rivier gericht, teneinde een optimale ontwatering te verkrijgen. De ontwateringssloten functioneerden tevens als kavelscheidingen. Iedere op deze manier ontstane strook land (kavel) behoort, althans in oorsprong, tot één bepaalde boerderij. Op deze wijze ontstonden in de veengebieden de zo karakteristieke langgerekte nederzettingen. De ontginning beperkte zich aanvankelijk tot een strook van een bepaalde diepte, waarvan de voorlopige eindgrens werd gevormd door een min of meer evenwijdig aan de ontginningsbasis lopend dijke of kade en een wetering aan de nog onontgonnen zijde. Zo beschermde men het in cultuur gebrachte gebied tegen het toestromende water uit de nog onontgonnen woeste gebieden, dat via de wetering zijdelings op bepaalde punten in de rivier werd geloosd.

Door de ontwatering trad een proces van klink en oxydatie op van het veen, waardoor een aanmerkelijke bodemdaling plaatsvond. Hierdoor kwam de veenakker aanzienlijk lager te liggen met als gevolg dat er op den duur ernstige wateroverlast ontstond. De bodemdaling en de daaruit voortvloeiende hogere grondwaterstand leidde tot de omzetting van akker in grasland. Zo ontstond voortdurend de behoefte aan nieuw akkerland en schoof het cultuurland, middels de hiervoor genoemde wijze, steeds verder het veen in.

Aanvankelijk was dit zogeheten 'opstrekrecht' onbeperkt (11de en begin 12de eeuw). Hierdoor konden soms zeer diepe dorpsgebieden ontstaan waarvan de eindgrens pas werd vastgelegd als op andere ontginningen werd gestoten. Het betreft hier in hoofdzaak ontginningen aan de randen van de veengebieden, uitgaande van de oeverwallen van de grote rivieren.

Sedert de regulering van de openlegging van de veenwildernis door de overheid (de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht), 12de, begin 13de eeuw, werd aan het te ontginnen gebied een maximum gesteld. Naast de breedte werd ook de lengte van te voren vastgesteld. Het uitgegeven gebied werd verdeeld in stroken van gelijke breedte die zich over de gehele diepte van het ontginningsblok uitstrekten. Elke kolonist kreeg vervolgens zo'n strook ter ontginning toegewezen. Deze kleinste ontginningseenheden, die meestal een breedte van 30 roeden (circa 110 meter) hadden en een lengte van zes voorling (circa 1250 meter), werden hoeven genoemd. Kennelijk waren deze hoeven groot genoeg voor de ontginning om in zijn levensonderhoud te voorzien. Deze uitgave van de landsheerlijke wildernis werd in het Hollands-Utrechtse veengebied gewoonlijk aangeduid met de term 'coop'. In navolging hiervan worden zulke ontginningseenheden 'copen' genoemd. De cope-ontginningen zijn dus veelal jonger dan de vrije opstrek-ontginningen. Tevens liggen ze meestal centraler in de voormalige veenwildernis.

De nederzetting Noordeloos, althans het gebied ten noorden van het riviertje (de polders Over-Slingeland en Noordzijde) is waarschijnlijk volgens de zojuist besproken cope-ontginningsmethode in cultuur gebracht. Dit blijkt uit de maten van de verkavelingsblokken.

Als ontginningsbasis diende het riviertje de Noordeloos, dat zijn oorsprong vond bij den Dool in het noorden van de gemeente. Betrouwbare schriftelijke gegevens omtrent het tijdstip van ontginning ontbreken.

Wel is zeker dat in de 11de eeuw in de Alblasserwaard de ontginningen in volle gang waren met name langs de randen. Archeologische vondsten uit deze periode wijzen onder andere op bewoning te Giessendam, gelegen op de plaats waar de Giessen, de benedenloop van de Noordeloos, in de Merwede uitmond. Dit gegeven maakt het aannemelijk, dat sedert de 12de eeuw ook meer landinwaarts, langs de bovenloop van de Giessen, het land in cultuur werd gebracht. Uit het kaartbeeld van de Topographische en Militaire Kaart (blad nummer 38) uit circa 1850 (zie bijlage) blijkt, dat de ontginningen van het Noordeloosgebied vanuit het zuiden, dus in eerste aanzet inderdaad vanuit Giessendam, zijn aangevangen. De eerste kavels, dus de meest zuidelijke, van elk ontginningsblok ten noorden van de Giessen respectievelijk de Noordeloos, staan steeds loodrecht op het riviertje.

De lengte van de kavels in Noordzijde en Slingeland blijken respectievelijk gemiddeld 2500 meter en 1875 meter te zijn, precies twee maal en anderhalf maal zo lang als gebruikelijk. Deze afwijkende maat is waarschijnlijk een gevolg van de grotere individuele vrijheid, ook bij het in cultuur brengen van de grond, ten opzichte van het overheidsgezag. Dit beeld is in het gehele oosten van de Alblasserwaard te zien. Het verschilt opvallend met het westen, waar duidelijk één gedachte aan de ontginning ten grondslag heeft gelegen. De mate van zelfstandigheid van Noordeloos blijkt ook uit het feit, dat op 31 maart 1277 graaf Floris V van Holland een overeenkomst sloot met de ambachtsheren in het Hollandse deel van het gebied tussen Lek en Merwede en met vier ten oosten daarvan gelegen zelfstandige heerlijkheden, waarvan Noordeloos er één was. Het betrof onder meer de oprichting van het hoogheemraadschap in de Alblasserwaard, waarin de heer van Noordeloos eveneens apart stemgerechtigd was. Uit deze overeenkomst uit 1277 blijkt tevens, dat van een bestaande toestand gesproken wordt zodat de ontginning van Noordeloos in ieder geval voor dit tijdstip moet zijn aangevangen.

Het bovenstaande in ogenschouw nemende kan worden aangenomen dat Noordeloos eind 12de, begin 13de eeuw ontgonnen moet zijn. Dit betreft dus het gebied ten noorden van de rivier. De ontginningen van Botersloot en Grote Waard, twee ontginningen in het gebied tussen Noordzijde en Meerkerk in het oosten, in de jaren 1250-1270 kunnen daarbij als sluitstuk worden beschouwd.

Overigens kwamen pas in 1412 de vier ontginningseenheden als hoge heerlijkheid in één hand. In officiële

stukken slaat Noordeloos voor die tijd alleen op Noordzijde.

Bij cope-ontginningen werd het dorpsgebied in één keer vastgesteld, zoals hierboven is uiteengezet. Dit was ook het geval bij Noordeloos. De boerderijen lagen over de gehele lengte van de nederzetting uitgestrekt, elk aan het begin van hun eigen kavel. Er van uitgaande, dat elke kavel ongeveer 110 meter breed was, komen we, bij nameting, voor geheel Noordeloos op circa 60 hoeven. Dit is de vermoedelijke beginsituatie (in Noordzijde zouden er dan 20 hoeven zijn geweest). De bebouwing was dus gelijkelijk verdeeld over de vier ontginningsblokken van Noordeloos. Toen ten gevolge van de voortdurende bodemdaling akkerbouw niet meer mogelijk was in deze streken, bleef dit in Noordzijde waarschijnlijk wel mogelijk vanwege de aanwezigheid van de reeds eerder genoemde relatief hoger gelegen stroomrug, die aan de noordkant van de Noordeloos evenwijdig langs deze rivier loopt. Op de Topographische en Militaire Kaart uit circa 1850 is het stuk land ten noorden van de Noordeloos nog steeds het enige in de verre omtrek, waar bouwland aanwezig is. De rest is grasland. Tegenwoordig is het bouwland grotendeels vervangen door boomgaarden.

De grootste afstand tussen de rivier en de stroomrug bedraagt niet meer dan 100 meter en op de plaats van de kerk grenst de rug aan de Noordeloos. Bij de aanvang van de ontginning zal deze rug nog niet duidelijk zichtbaar zijn geweest maar ten gevolge van klink is het hoogteverschil met de omgeving thans ongeveer 0,8 meter. Het gevolg van deze omstandigheden was, dat de bebouwing zich steeds meer ging concentreren in Noordzijde, een situatie die tot op de huidige dag bleef gehandhaafd. Reeds in de 14de eeuw moet men geweten hebben van de gunstige hoedanigheden ter plekke voor de landbouw en de dienovereenkomstige steviger ondergrond. De kerk is in die periode gebouwd op de plaats waar hij nu staat, namelijk daar, waar de stroomrug de Noordeloos het dichtst nadert.

Een ander gevolg van de inklinking van de veenbodem is, dat de kleiige oevers van de Noordeloos met de oude bebouwing gemiddeld ongeveer een halve meter hoger liggen dan het omringende gebied.

De hierboven genoemde, oorspronkelijke, bebouwingsdichtheid is in de eerste vier eeuwen na de ontginning niet veel veranderd (in 1632 werden 59 huizen geteld). Maar daarna steeg het aantal woningen om vervolgens tot in de 19de eeuw redelijk stabiel te blijven (in 1732: 123 huizen, in 1845: 116 huizen).

Na de eeuwwisseling is het aantal huizen weer toegenomen tot circa 180 (de bebouwing van de nieuwbouwwijken niet meegerekend). Dit is deels het gevolg van niet-agrarische bebouwing die tussen de boerderijen is verschenen en deels vanwege de verdichting van de oorspronkelijke structuur, waardoor meerdere panden op één kavel konden komen te staan. Bij de kerk is door sterke verdichting en uitbreiding van de bebouwing een kleine kern ontstaan, die tegenwoordig door 20ste eeuwse nieuwbouw is omsloten. Het aantal percelen is in de loop der tijd eveneens toegenomen doordat de kavels zowel in de lengte als in de breedte opgesplitst werden. Deze veranderingen kunnen waarschijnlijk voornamelijk toegeschreven worden aan de bezits- en gebruiksversnippering, die in de loop der eeuwen is opgetreden. Dit beeld komt overeen met hetgeen ook elders in dit deel van het land is geconstateerd. De oorspronkelijke verkavelingsstructuur is hierdoor evenwel niet wezenlijk aangetast.

In vergelijking met de kadastrale minuut uit circa 1830, het eerste betrouwbare kaartmateriaal van Noordeloos, is aan de structuur weinig wezenlijks veranderd, behoudens plaatselijke verdichting van de bebouwing en de verkaveling en de verbreding van de Kerkstraat door afbraak van enige panden. De enige verstoring van de ruimtelijke structuur is de doorgaande weg, dwars door de Alblasserwaard van oost naar west, via Noordeloos naar Alblasserdam, die ten zuiden van de kern het geheel plaatselijk heeft doorbroken.

Huidig ruimtelijk karakter

De huidige ruimtelijke structuur van Noordeloos wordt nog altijd voornamelijk bepaald door de Noordeloos zelf; het centrale element van de plattegrond, en de hiervoor beschreven rechtstreeks door de ontginningswijze bepaalde hoofdverkaveling, die hier min of meer loodrecht op staat (met uitzondering van een groot deel van polder Botersloot).

De situering van de bebouwing heeft zich in het algemeen gevoegd naar deze twee belangrijkste structuurbepalende elementen. Dat wil zeggen, dat de bebouwing zich heeft georiënteerd op het riviertje en grotendeels langs de ontsluitingswegen is gelegen, die op de rivierkaden zijn aangelegd.

Aard en schaal van de bebouwing zijn voor een groot deel van historische waarde.

In het bebouwingsbeeld van Noordeloos is een duidelijk verschil te constateren tussen de kern,

gelegen aan beide zijden van de Noordeloos, en de landelijke uitlopers ten noorden en ten zuiden daarvan. De ruimtelijke opbouw van het centrum wordt gekenmerkt door een dichtere en relatief hogere bebouwing met verhoudingsgewijs meer woonhuizen, enkele winkeltjes, de Nederlands Hervormde kerk en andere (pseudo) centrumbebouwing en functies.

De kaden van de Noordeloos zijn in de kern grotendeels tweezijdig bebouwd, waardoor de directe relatie met het water hier merendeels niet aanwezig is. De huizen zijn nagenoeg direct aan de straat gebouwd op naar de brug en de kerk oplopend terrein.

Terwijl in de kern aan de Noordzijde gesloten gevelwanden voorkomen met doorgaande rooilijnen, wordt de kern aan Boterslootse zijde gekenmerkt door merendeels vrijstaande bebouwing. De voorgevels staan hier niet in een strakke rooilijn, hetgeen een gevarieerd straatbeeld oplevert.

In het agrarisch gebied varieert de dichtheid van de bebouwing nogal. Soms liggen boerderijen (-complexen) en burgerwoningen dicht opeen, soms is er ruimte van enkele percelen open gebleven. In het algemeen ligt de bebouwing evenwel op grotere onderlinge afstand van elkaar dan in de kern en op grotere afstand van de weg. De oudere boerderijen staan hierbij op plaatselijke verhogingen, soms van de weg gescheiden door siertuintjes met buxusbepanting, terwijl de jongere bebouwing daartussen veelal op polderniveau staat.

De noordzijde van Noordeloos is veel intensiever bebouwd dan de zuidzijde (Botersloot).

Buiten de kern is over het algemeen geen bebouwing aanwezig tussen de weg en het water en is alleen een eenzijdige bebouwing van de rivierkaden aanwezig. Langs het water staan knotwilgen, die vooral in het zomerseizoen een belangrijke rol spelen in het ruimtelijk beeld.

De bebouwing in de kern, tussen de weg en het water, is merendeels evenwijdig aan de straat gesitueerd en de kavels zijn ondiep. In het landelijke gebied staan de kavels min of meer haaks op de weg en strekken ze diep het land in.

Kenmerkend voor de ruimtelijke structuur is het hoogteverschil van de Noordeloos met de bebouwing enerzijds en het omringende landschap anderzijds.

Tussen de historische boerderij-bebouwing in het buitengebied bevindt zich langs de Noordeloos ook plaatselijk nieuwbouw van een weinig storend karakter. Bedrijfsgebouwen en woonhuis staan dan vaak los van elkaar; ligboxenstallen met soms hoge silo's en vrijstaande bungalows. Nieuwbouw van een geheel nieuw

boerderijcomplex komt in Noordeloos nauwelijks voor, wel zijn nieuwe elementen aan het oude toegevoegd en zijn er enige door hun schaal en inrichting storende bedrijfsterreinen van niet-agrarische bedrijven.

Nabij de kern zijn enkele nieuwbouwwijkjes aangelegd, die gericht zijn op de daar aanwezige voorzieningen, hoe marginaal ook. Deze nieuwbouwwijken verschillen in verkavelingswijze en bebouwing sterk van de omgeving.

Op de als bijlage opgenomen inventarisatiekaart is de historische ruimtelijke waarde van Noordeloos in de huidige verschijningsvorm met het oog op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht in hoofdlijnen weergegeven.

Te beschermen gebied

Het te beschermen gebied omvat het gedeelte van de nederzetting waarvan het historische karakter in structuur en beeld nog goed herkenbaar is. Hoewel de functionele en visuele relatie met het agrarische gebied van groot belang is, lijkt de betrekking van grote delen landelijk gebied binnen de grenzen van het beschermd dorpsgezicht niet het meest geeignende middel ter bescherming van dit belang. Een normaal bestemmingsplan buitengebied kan dit belang in voldoende mate veilig stellen. De begrenzing van het beschermd gebied is daarom in het oosten, in de polder Botersloot, direct achter de bebouwing op de overgang van de bebouwde erven naar het buitengebied geprojecteerd. Dit is mede gedaan vanwege de nieuwbouw die ter plaatse van de kern hier recentelijk is gebouwd en vanwege het ontbreken van een duidelijke, bruikbare achtergrens binnen afzienbare afstand achter de bebouwing. De noordgrens is ruimer genomen en loopt langs de eerste dwarswetering, Nieuwe Wetering genaamd. In de kern loopt de grens tussen de oude historische bebouwing en de na-oorlogse nieuwbouw. Het kerkhof achter de Nederlands Hervormde kerk valt binnen het beschermde gebied. In het zuiden wordt het dorpsgezicht begrensd door de provinciale weg dwars door de Alblasserwaard, die hier middels een brug over de Noordeloos loopt. Het is tevens een visuele afgrenzing. De noord-oostelijke grens, bij Den Dool, valt samen met de gemeentegrens van de naburige gemeente Zederik.

Nadere typering te beschermen waarden

Zoals uit de beschrijving van het huidige ruimtelijk karakter en de ter illustratie daarvan bijgevoegde historische-ruimtelijke waarderings-

kaart, moge zijn gebleken, is het beschermingsbelang in eerste instantie gericht op de historisch ruimtelijke structuur. Dat wil zeggen het historische patroon van de Noordeloos met de langsliggende polderkaden en de haaks daarop staande verkaveling, in samenhang met de aard en de schaal van de bebouwing. In de beschrijving van het huidige ruimtelijk karakter is op dat aspect, dat buitengewoon kenmerkend is voor de regio, al in grote lijnen ingegaan. In het vervolg wordt nader ingegaan op aspecten die binnen het kader van deze algemene kenmerken van bijzondere waarde zijn voor het historische ruimtelijke karakter van Noordeloos.

De bebouwing in geheel Noordeloos bestaat overwegend uit één bouwlaag met een kap. Met name bij de boerderijen zijn de kappen over het algemeen vrij hoog. Deze voeren duidelijk de boventoon in het dorpsbeeld.

Een opvallende uitzondering vormt het gedeelte van de kern, gelegen aan de Noordzijde, direct ten zuiden van de brug. Hier bevindt zich een relatief hoge bebouwing van merendeels twee bouwlagen.

In het centrum zijn de nokken overwegend evenwijdig aan de openbare ruimte gericht, terwijl in het agrarisch gebied de nokrichting grotendeels haaks op de weg staat.

De gevelindeling bestaat, voorzover niet recentelijk gewijzigd, al naar gelang de breedte, uit drie à vijf traveeën met verticaal geplaatste openingen met houten kozijnen. Alle houtwerk is geschilderd. De gevels zijn in het algemeen in baksteen uitgevoerd. De kappen zijn merendeels met blauw gebakken pannen bedekt.

De oudere panden, met name de boerderijen, hebben grotendeels een met riet gedekt zadeldak met wolfseinden boven de voor- en achtergevels.

Waar de kern een zekere beslotenheid heeft vanwege de tweezijdige en de dichtere bebouwing, heeft het buitengebied een open karakter door de directe functionele en visuele relatie met de agrarische omgeving. Deze relatie is overal nog in hoge mate aanwezig en is als zodanig van een bijzondere ruimtelijke waarde.

De agrarische bebouwing is zodanig gelegen dat iedere cluster een ruimtelijke en functionele eenheid vormt: één hoofdgebouw (de boerderij) plus een aantal bijgebouwen. De kavelrichting, de breedte van de kavel en functionele factoren bepalen de wijze van groepering. De boerderijen zijn in het algemeen in de lengte-as van de kavelrichting, dus met de nokrichting loodrecht op de weg, gesitueerd. Het

merendeel van de overige bebouwing is eveneens georiënteerd in dezelfde kavelrichting. De opbouw van de bebouwingsgroepering wordt dus overheerst door de lengterichting van de kavels.

Het zijn vooral de aan de weg gelegen gebouwen die het beeld van Noordeloos bepalen omdat het grote aantal boomgaarden en de met hakhout beplante kavels de diverse bijgebouwen, althans in het zomerseizoen, grotendeels maskeren.

Binnen deze kleinschalige bebouwingsstrook van het agrarische gebied vormt de afwisseling van oeverbeplanting (vooral knotwilgen), gebouwgroepen en tot de weg doorlopende open kavels (met name in Botersloot) een gevarieerd open gesloten en daardoor ruimtelijk visueel boeiend beeld op. Het hierboven geschetste beeld wordt geaccentueerd door de profielopbouw van de nederzetting. De rivierkaden met de op hetzelfde niveau liggende oudere bebouwing ligt gemiddeld op circa 0,3 meter + N.A.P. Het agrarisch gebied is duidelijk lager gelegen, namelijk gemiddeld circa 0,9 meter - N.A.P.

De historische waarde van het bebouwingsbeeld wordt in Noordeloos ondersteund door tien monumenten, waarvan de meeste in de kern staan. Het merendeel bestaat uit boerderijen. Van de overige bebouwing is een groot deel, hoewel niet wettelijk beschermd, karakteristiek voor het historisch dorpsgezicht en uit dien hoofde van historisch-ruimtelijke waarde. Schaal- en beeldverstoringen zijn marginaal te noemen.

Het meest dominante gebouw is de Nederlands Hervormde kerk, hoewel hij enigszins achteraf staat. Het is een eenbeukige, 15de eeuwse dorpskerk met westelijke toren, noorder dwarspand en vijfzijdig gesloten koor. De kerk met het bijbehorende kerkhof ligt aanzienlijk hoger dan de omgeving. Samen met het terrein tussen de kerk en de brug bevinden we ons hier op het gedeelte van de stroomrug ten noorden van de Noordeloos dat het water het dichtst nadert. Vermoedelijk mede door plaatselijke ophoging is het niveauverschil met het polderpeil thans circa anderhalve meter. Door de afbraak van enige panden aan de Kerkstraat is tussen de kerk en de bebouwing aan de Noordeloos ter plekke, een enigszins pleinachtig geheel ontstaan.

Een ander opvallend pand in de kern, door zijn bouwhoogte en omvang, is het dokterhuis, dat uit circa 1900 dateert. Dit gebouw heeft twee hoge bouwlagen met een hoektoren van drie bouwlagen. Beide hebben een zadeldak. In totaal is het vijf traveeën breed. Het huis is erg hoog in vergelijking met de omringende bebouwing. De toren van het

gebouw is in praktisch de gehele kern te zien. De oprit van de brug aan de Boterslootse zijde wordt gedomineerd door een monumentale boerderij. Op de kruising van de Boterslootse weg en de oprit naar de brug staat, tegenover de zojuist genoemde boerderij, een markante dorpspomp met lantaarn.

Het merendeel van de (oudere) boerderijen, die in Noordeloos voorkomen, zijn van het sinds 1600 ontwikkelde zogenaamde Alblasserwaardse grond-tastype. Dit type, behorend tot de hallehuisgroep, is kenmerkend voor het overgangsgedebied tussen oost-Nederland, met zijn gemengde bedrijven en west-Nederland, waar het weideveebedrijf domineert.

Het heeft een woonhuis met een aangebouwd stalgedeelte. De zijkamer van het woonhuis werd na de bouw soms verhoogd tot opkamer (met daaronder een kelder) in verband met het overstromingsgevaar in deze streken en uitgebouwd, waardoor de zo karakteristieke L-vorm ontstond.

Het hooi dat aanvankelijk op het erf was opgeslagen, werd later opgetast op de ruime deel die men niet meer benutte. Hooibergen treft men hier dan ook zelden aan. Door een kapel met hoge deuren in de zijwand kon het hooi via het zijgebint en een gedeelte van de oude middendeel, worden aangevoerd. Zo ontstond de dwarsdeel. Vanwege de grote oogsten had men hier bergruimte nodig, die men vond door de bergruimte in de stal te verhogen. Hierdoor ontstond het hoge gewelfde dak van het bedrijfsgedeelte dat vaak hoger was dan het woonhuis (in verband met vloedzolder). In Noordeloos komt dit in een enkel geval nog voor.

Rechtsgevolg bescherming

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8, van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. (Het ligt inmiddels in de bedoeling, deze verplichting in de Monumentenwet zelf op te nemen.) De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende, structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als een zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling daarbinnen.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke

ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Edelman, T.

Bijdrage tot de historische geografie van de Nederlandse kuststreek. Rijkswaterstaat serie no. 14. 's-Gravenhage, 1974.

Gottschalk, M.K.E.

'De ontginning der Stichtse venen ten oosten van de Vecht'. Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, tweede reeks, LXXIII (1956) 207-222.

Gottschalk, M.K.E.

'De waterbeheersing in het Stichtse veengebied ten oosten van de Vecht tijdens de ontginningsperiode'. Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, tweede reeks, LXXIII (1956) 311-317.

Henderikx, P.A.

'De oprichting van het hoogheemraadschap in de Alblasserwaard in 1277'. Holland, regionaal en historisch tijdschrift, 9 (1977) 212-222.

Horsten, F.H. en Linden, H. van der
'Grondeigenaars, grondgebruikers en percelering in Kattenbroek'. Geografisch Tijdschrift. Nieuwe reeks, XI (1977) 339-360.

Linden, H. van der

De cope, bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte. Assen, 1955.

Schakel, M.W.

Geschiedenis van de Hoge en Vrije Heerlijkheden van Noordeloos en Overslingeland. Noordeloos, 1955.

Stichting voor Bodemkartering

Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. Blad 38 Oost Gorinchem. Wageningen, 1981.

Verhagen, P.

'Historische boerderijtypen in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden'. Alblasserwaard en Vijfheerenlanden. Jaarboek 1983. 7-13.

Vink, T.

De Lekstreek. Amsterdam, 1926.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:
Drs. J.L. van Tilburg, Amsterdam.

Foto's:

Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 1);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 2, 3);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaarten:

Studio Ineke van der Burg.

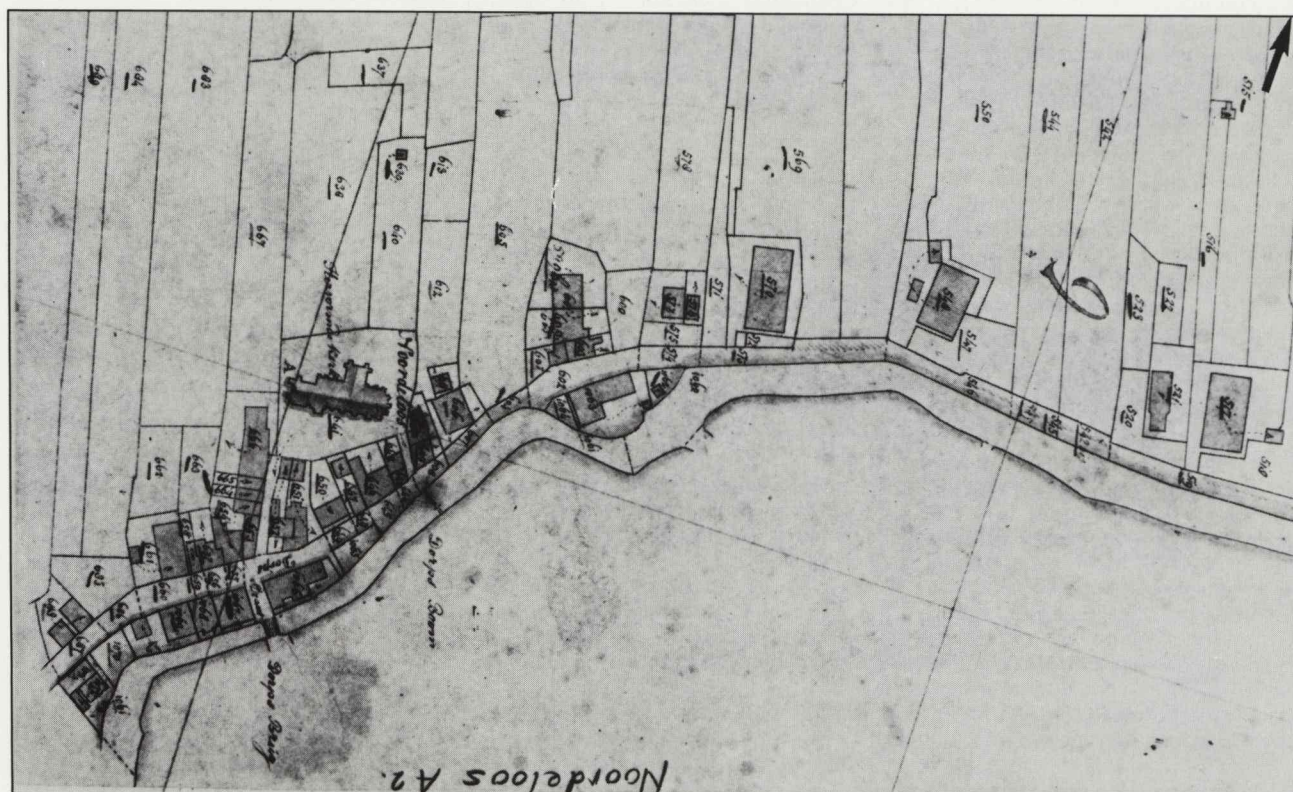
Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1161 2.

Druk:

Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

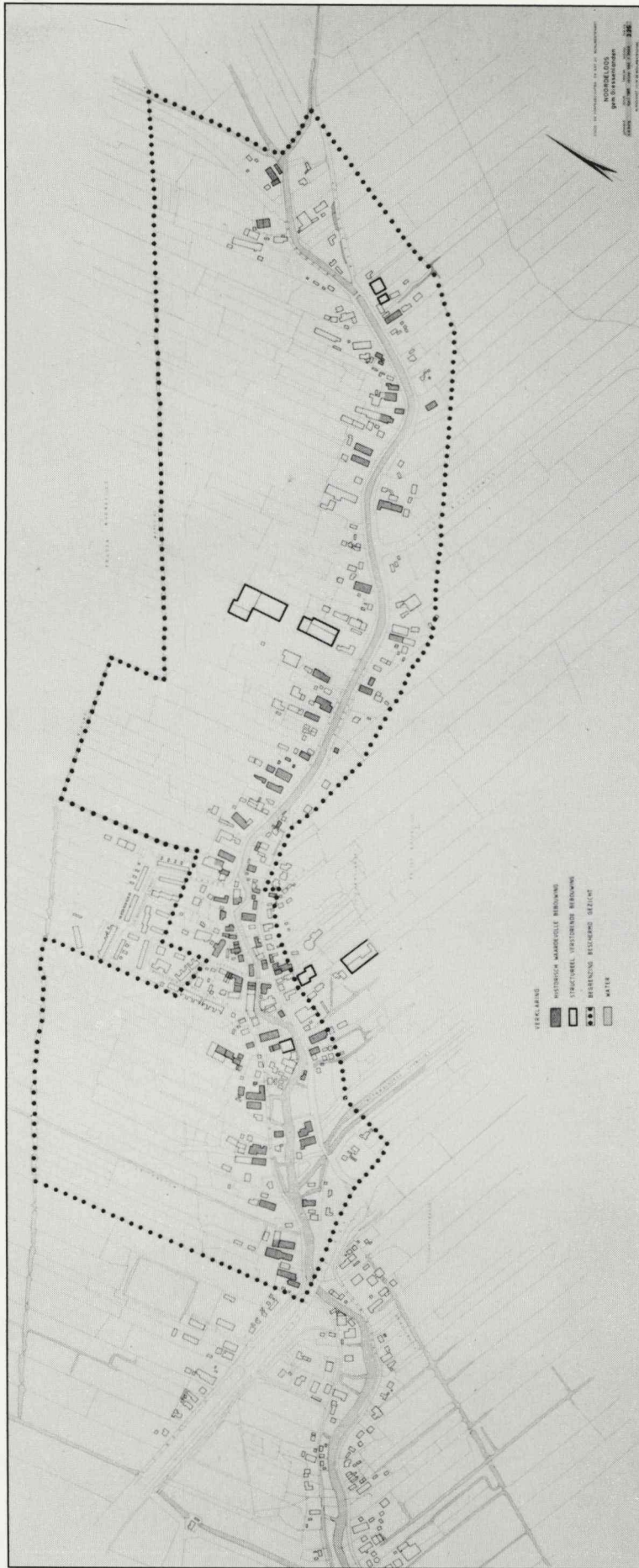
Fotobijlage

Afb. 1. Kadastraal Minuutplan gemeente Giessenland, 1827, fragment.

Afb. 2. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1858), blad 38, fragment.

Afb. 3. Historisch-ruimtelijke waarderingskaart, 1986.